

CMR Working Papers

64/122

ALEKSANDRA GRZYMAŁA-KAZŁOWSKA

Od tożsamości i integracji do społecznego zakotwiczenia – propozycja nowej koncepcji teoretycznej

Maj 2013

www.migracje.uw.edu.pl

Abstrakt

Tekst prezentuje propozycję nowej koncepcji społecznego zakotwiczenia, która redefiniuje problem relacji między jednostką a społeczeństwem oraz próbuje odpowiedzieć na pytanie, co stanowi spoiwo współczesnego społeczeństwa. Pracę rozpoczynają rozważania nad znaczeniem tożsamości dla analiz współczesnego społeczeństwa i przyczyną problematyczności pojęcia tożsamości, po których przedstawiony jest problem związku między kwestią tożsamości a problematyką integracji oraz spójności złożonych i zróżnicowanych społeczeństw. Stanowi to wprowadzenie do koncepcji społecznego zakotwiczenia, podobnie jak analiza potocznego i metaforycznego użycia pojęcia kotwic, a zwłaszcza rola metaforyki zakotwiczania w psychologii. W centralnej części tekstu zaprezentowana jest koncepcja zakotwiczenia społecznego jako nowej propozycji teoretycznej, która poddaje rewizji i integruje wcześniejsze kategorie analityczne i podejścia badawcze. Proponuje się, aby zakotwiczanie roboczo zdefiniować jako poszukiwanie przez jednostkę istotnych dla niej punktów odniesienia i oparcia, które pozwalają jej osiągnąć relatywną psychospołeczną stabilność w otaczającej ją rzeczywistości. Można wyróżnić różne typy kotwic, między innymi, od takich jak kotwice prawno-instytucjonalne (np. obywatelstwo) i ekonomiczne (np. zasoby materialne) poprzez kotwice związane z określonymi miejscami (np. miejscem urodzenia) aż do kotwic osobistych (jak cechy fizyczne, praktyki cielesne, indywidualne cechy i wartości), kulturowych (np. język) i najbardziej kluczowych – kotwic społecznych (tkwiących np. w relacjach rodzinnych i przyjacielskich). Proponowana koncepcja umożliwia powiązanie problematyki tożsamości, więzi społecznych i integracji. Pozwala też przewyciężyć ograniczenia subiektywnie definiowanej tożsamości i uczynić przedmiotem badania zasoby społeczno-psychologiczne, które jednostki mogą wykorzystywać do adaptacji w zmiennej rzeczywistości społecznej. Choć propozycja ta wyrasta głównie z badań i rozważań z obszaru studiów migracyjnych nad adaptacją i integracją migrantów, wydaje się być pomocna do bardziej ogólnych analiz socjologicznych.

Słowa kluczowe: tożsamość, integracja, adaptacja, zakotwiczenie społeczne

Abstract

The text presents a proposal of new a concept of social anchoring, which redefines the problem of links between an individual and a society and tries to tackle the problem of cement in a contemporary society. In the first part of the article the role of identity for the analysis of a contemporary society and reasons why the concept of identity is so problematic are examined. Afterwards the problem of relationship between identity, on the one hand, and integration as well as social cohesion in complex and diverse societies, on the other hand, is described. These parts play a role of introduction to the concept of social anchoring, similarly to the analysis of the daily and metaphoric usage of anchoring, particularly in psychology. The central part of the text presents the concept of social anchoring as a new theoretical proposal, which revises and integrates the previous categories and research approaches. It is proposed to provisionally define anchoring as searching for points of reference and footholds which enables individuals to establish socio-psychological stability in their lives. There can be distinguished different types of anchors, among others such as legal and institutional (e.g. citizenship), economic (material resources), places (e.g. place of birth), personal anchors (such as appearance, physical practices, individual traits and values), cultural (e.g. language), and social anchors (embedded for example in family or friend relations). The proposed approach provides an opportunity to integrate the issues of identity, adaptation and integration as well as to overcome the limitations of subjectively defined identity and include the psychosociological resources that can be used by individuals to adapt to changeable social realities. Although this concept mainly originates from migration studies dealing with the adaptation and integration of migrants, it seems to be also useful for more general sociological analyses.

Keywords: identity, integration, adaptation, social anchoring

Wstęp¹

Współczesne społeczeństwo cechują coraz bardziej złożone procesy, przyspieszone przemiany i pogłębiające się zróżnicowanie społeczno-kulturowe. Jednostki doświadczają „płynnej rzeczywistości”, czemu towarzyszy poczucie nietrwałości, niepewności i zagrożenia (Bauman 2006, 2007). Wiedzie to do doświadczenia egzystencjalnego osamotnienia, wyobcowania i zagubienia (Bauman 2000). W świecie cechującym się jednoczesną globalizacją i fragmentacją kluczowa staje się tożsamość człowieka (Giddens 2001).

Różnego typu przepływy, sieci i trakcje oraz nakładające się formy zróżnicowania czynią problematycznym dotychczasowe podstawowe pojęcia, takie jak społeczeństwo i państwo (Urry 2009). Choć w publicznej debacie w wielu krajach zachodniej Europy uwagę przykuwa „problem integracji imigrantów ze społeczeństwem przyjmującym”, coraz bardziej dostrzegalny jest też szerszy problem koherencji i spoiwa w dzisiejszych zróżnicowanych społeczeństwach. We współczesnych złożonych i podlegających dynamicznym przemianom, społeczeństwach problemem jest bowiem nie tylko dopasowanie i włączenie grup imigranckich w rozpatrywany jako całość system społeczno-kulturowy, ale powiązanie i zespolenie płynnej mozaiki coraz bardziej zróżnicowanych kulturowo i etnicznie jednostek i grup. Na pierwszy plan wysuwa się pytanie o rodzaj związków jednostek ze społeczeństwem i mechanizmy powstawiania więzi społecznej.

Niniejszy tekst przedstawia propozycję nowej koncepcji społecznego zakotwiczenia, która podejmuje i redefiniuje problem związków między jednostką a społeczeństwem oraz tego, co stanowi spoiwo współczesnego społeczeństwa. Proponowana koncepcja społecznego zakotwiczenia ma umożliwić powiązanie problematyki tożsamości i więzów społecznych. Choć propozycja ta wyrasta głównie z badań i rozważań teoretycznych z obszaru studiów migracyjnych nad adaptacją i integracją migrantów, wydaje się być pomocna do bardziej ogólnych analiz socjologicznych. Proponowane ujęcie pozwala również przezwyciężyć ograniczenia subiektywnie definiowanej tożsamości i uczynić przedmiotem badania zasoby społeczno-psychologiczne, które jednostki mogą wykorzystywać do adaptacji w mobilnej, zróżnicowanej i transnarodowej rzeczywistości społecznej.

Praca ta składa się z czterech części. Otwierają ją rozważania nad przyczyną problematyczności tożsamości w dzisiejszym świecie i znaczeniem tożsamości dla analiz współczesnego społeczeństwa. Następnie rozwinięty jest problem związku między tożsamością a integracją oraz spójnością rozwiniętych i złożonych społeczeństw. Po tych częściach, które stanowią wprowadzenie do koncepcji społecznego zakotwiczenia i jej uzasadnienie, przeanalizowane zostanie potoczne i metaforyczne użycie pojęcia kotwice, zwłaszcza metaforyka zakotwiczenia widoczna w dziedzinie psychologii. W najważniejszej, czwartej części, zaprezentowana będzie koncepcja zakotwiczenia społecznego jako nowej propozycji teoretycznej, która poddaje rewizji i integruje wcześniejsze kategorie analityczne.

¹ Chciałabym wyrazić wdzięczność za wszystkie uwagi otrzymane podczas różnych prezentacji mojej propozycji koncepcji społecznego zakotwiczenia, której pomysł rozwijałam od 2008 roku w związku z grantem KBN/NCN nr N N116 209236, a także za sugestie do wcześniejszego szkicu niniejszego tekstu. Szczególne podziękowania kieruję do następujących pracowników mojego Zakładu w Instytucie Socjologii UW: prof. Aleksandry Jasińskiej-Kani, prof. Sławomira Łodzińskiego, dr Aleksandry Lompart i Marty Szaranowicz-Kusz oraz do kierownika Ośrodka Badań nad Migracjami UW prof. Marka Okólskiego i kierującej serią *Working Papers OBM* dr Anny Janickiej.

Problem tożsamości we współczesnych analizach socjologicznych jako znak naszych czasów

Jak zauważył Zbigniew Bokszański (1989), tożsamość jest takiego rodzaju pojęciem, które trafia w sedno współczesnego dyskursu, gdyż chwyta zarówno podobieństwo, jak i różnicę; oddaje dialektykę mechanizmu różnicującego i scalającego. Znaczenie tożsamości dla współczesnych analiz wypływa z tego, że koncepcja ta dotyczy fundamentalnej, aczkolwiek coraz bardziej niejasnej i złożonej relacji między jednostką a społeczeństwem. Wskazuje na to Bokszański (1989:6) pisząc, że „...pojęcie tożsamości jednostki w opiniach wielu autorów wydaje się niezbędnym, a może nawet zasadniczym narzędziem pojęciowym w analizach sytuacji człowieka w społeczeństwie współczesnym i próbach wyjaśnienia bądź zrozumienia kluczowych fenomenów społecznych naszych czasów.” Kategoria ta odnosi się bowiem do centrum doświadczeń społecznych jednostek – określenia swojego miejsca w świecie oraz stosunku do innego. Pojęcie tożsamości jest szczególnie istotne, gdy społeczeństwo ujmuje się jako zbiór podmiotów działających i strukturalizujących rzeczywistość społeczną oraz nadających sens światu, w czym znaczną rolę przypisuje się jaźni jednostek.

Można dostrzec, że pojęcie tożsamości zaczęło odgrywać rolę kluczowej kategorii w wielu współczesnych teoriach socjologicznych. Przykładu dostarcza choćby znana książka Anthony'ego Giddensa (2001:4-5) pod znamienym tytułem „Nowoczesność i tożsamość. <Ja> i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności” starająca się uchwycić „strukturalizujące właściwości nowoczesności, które stanowią jej rdzeń i współoddziałują z refleksyjnością jaźni”. Także Manuel Castells (2007) w centrum swojego zainteresowania stawia związek między Siecią, stanowiącą metaforę budowy i funkcjonowania współczesnego społeczeństwa oraz *self* – czyli – jak mówi – problem poszukiwania nowego poczucia powiązania wokół podzielonej i zrekonstruowanej tożsamości. Autor ten tak uzasadnia swoje stanowisko: „...tożsamość staje się głównym, a czasami jedynym źródłem sensu w tych okresach historycznych, które cechuje powszechna destrukuralizacja organizacji, delegitymizacja instytucji, gaśnięcie głównych ruchów społecznych i efemeryczne ekspresje kulturowe (Castells 2007:21). I dodaje: „Nasze społeczeństwa są w coraz większym stopniu ustrukturalizowane wokół bipolarnej opozycji między Siecią a *Self*” (Castells 2007:21).

Można powiedzieć, że problem tożsamości pojawił się w następstwie złożoności i niepewności związanych z przemianami współczesnego społeczeństwa, rozpadem tradycyjnych wspólnot i instytucji oraz końcem spójnych systemów kulturowych, procesami przybierającymi na sile wraz z pogłębianiem się globalizacji i późnej nowoczesności. Nastąpiła relatywizacja, indywidualizacja i dekontekstualizacja tożsamości niedeterminowej już tak silnie jak wcześniej przez takie charakterystyki jak przynależność do grupy społecznej, miejsce zajmowane w strukturze społecznej czy zdefiniowane społecznie role (związane z płcią, reprodukcją, podziałem pracy i przynależnością klasową). Kulturowe strategie podmiotowego budowania tożsamości zastąpiły strukturalne determinanty, a tożsamość zaczęła się kształtować się w obszarze czasu wolnego jednostki (Jacyno 2007), głównie poprzez samookreślenie i konsumpcję (Bauman 2001).

Jak zauważa Gergen (2009), uwikłanie jednostek w sieć wielorakich, choć na ogół powierzchownych relacji społecznych oraz ogromnie szeroki zakres dostępnych nowych związków, na poły rzeczywistych, na poły fikcyjnych, prowadzi do utraty wyraźnego i spójnego centrum istnienia oraz zanikania jednostkowego, substancjalnego *ja*. Przy czym proces rozmywania się tożsamości i słabnięcie jednostkowej podmiotowości, która od wieków dostarczała oparcia indywidualnej tożsamości członkom zachodnich społeczeństw, pojawił się już wcześniej wraz z rozwojem industrializacji i rozwojem technologicznym

(Barglow 1994). Tożsamość w epoce późnej nowoczesności nabrała dodatkowo cech *patchworku* przemieniając się w zlepek różnych, nieraz sprzecznych elementów (Kaufmann 2000), zdefragmentaryzowane *ja*. Dodatkowo zaczęła odznaczać się dużą zmiennością, a nawet swoistą prowizorycznością.

Ponadto proces indywidualizacji spowodował, że jednostka utraciła wsparcie we wspólnocie. Stała się osamotniona na rozdrożu osobistego doświadczenia i przepływów rozmaitych treści kulturowych. Tożsamość zamiast być źródłem pewności, zaczęła być obszarem przemieszania i wątpliwości. Stała się źródłem niepewności, a nawet lęku związanego z brakiem bezpieczeństwa ontologicznego w społeczeństwie ryzyka (Giddens 2001).

Wzrostowi złożoności i różnorodności świata społecznego zaczęła towarzyszyć coraz większa świadomość niejasności tożsamości (Burszta 2004). Tożsamość stała się przedmiotem nie tylko autorefleksji jednostek (Giddens 2001), a także obszarem poszukiwania porad „ekspertów” (np. speców od autoprezentacji czy rozwoju osobistego) i pomocy terapeutycznej (Jacyno 2007). Zamiast jak niegdyś danej i jednoznacznej, zmieniła się w absorbujący problem. Stała się – jak to określił Bauman – wyzwaniem i niekończącym się zadaniem, przedmiotem bezustannej konstrukcji i „pracy”, projektem realizowanym przez autorefleksyjną jednostkę, a nieraz także narzędziem wykorzystywanym do osiągnięcia przyjętych celów.

Jak jednak dowodzi Lifton (1993), mimo tak problematycznej, zmiennej i rozczłonkowanej postaci, współczesne, „Proteuszowe ja”, nadal cechuje zadziwiająca zdolność do zachowania integralności. Centralną własnością tożsamości jest bowiem możliwość łączenia niepasujących elementów. Równocześnie – jak podkreśla autor – jednostki poszukują zdefiniowanej formy, ugruntowania i spójności. Zresztą odtwarzając wspólny rdzeń pojęciowy dla tożsamości, czyli obszar pokrywających się znaczeń w sposobach jej definiowania, nie sposób pominąć kwestii poczucia ciągłości (stałości) i spójności, które pojawiają się obok takich kluczowych charakterystyk jak: poczucie świadomości siebie, poczucie niepowtarzalności (i odrębności) oraz poczucie przynależności, a także dodawane nieraz poczucie własnej wartości (Boksański 1989).

Wobec złożonej i podlegającej przyspieszającym zmianom rzeczywistości tożsamość nadal, a może tym bardziej, jest obszarem poszukiwania podstawowego sensu. Pełni ona rolę podstawowego punktu odniesienia, gdy jednostki zwracają się ku samym sobie w poszukiwaniu w indywidualnej jaźni względnie trwałego i dostępnego punktu oparcia w nieprzewidywalnym świecie. Dlatego rozluźnieniu więzów wcześniej „pętających” jednostki i życiu w ruchu w świecie podlegającym coraz bardziej dynamicznym zmianom i różnicowaniu, paradoksalnie towarzyszy nieraz nasilone poszukiwanie stabilnych i „mocnych” tożsamości. Na przykład mobilizacja etniczna, którą opisywał Rex (1996), w skrajnej formie może wieść do swoistej totalizacji tożsamości, czyli wybierania samookreślenia, które pozwala w pełni i całościowo utożsamiać się jednostkom ze wspólnotą.

Z drugiej strony z kategorią tożsamości wiążą się liczne niejasności i kontrowersje. Pojęcie tożsamości jest wieloznaczne i nieostre, co wynika zarówno ze skomplikowanej natury tego, czego dotyczy, wielości dyscyplin, które posługują się tym pojęciem, jak i różnicowania pozanaukowych źródeł rozważań o tożsamości wywodzących się z literatury publicystyki, polityki i życia potocznego. Jak stwierdza Boksański (1989), polimorficzny charakter tożsamości i jej wielopostaciowość powodują, że niektórzy autorzy unikają jej ścisłego definiowania skupiając się na analizie wybranych form czy postaci tożsamości lub postulują, by „tożsamość” pojmować raczej jako pewną sferę problemów niż wyraźnie zarysowane pojęcie. Kolejny problem dotyczy subiektywności tożsamości oraz tego, że pojęcie to najczęściej odnosi się do zwerbalizowanego samookreślenia jednostki i tego, co

płyń z jej wnętrza, właściwie nie obejmując czynników obiektywnych i zewnętrznych, które mogą mieć również istotne znaczenie dla tożsamości. Krytycy pojęcia tożsamości zwracają uwagę, że tożsamość definiowaną w odniesieniu do uwewnętrznionych wartości, ciężko nieraz odgraniczyć od ideologii, podobnie jak trudno, po odkryciach Freuda dotyczących podświadomości i nieświadomości, bezkrytycznie podchodzić do dominującej koncepcji tożsamości sprowadzającej ją do samoświadomości jednostki. Pojęcie tożsamości trudno również zintegrować z innymi kategoriami, które odnoszą się do zagadnień silnie związanych z tożsamością, takimi jak rola społeczna czy osobowość (Bokszański 1989).

Wobec niewystarczalności i ograniczeń pojęcia tożsamości zasadne wydaje się więc zaproponowanie pojęcia, które odnosząc się do kwestii tożsamościowych będzie uwzględniało czynniki zewnętrzne i obiektywne mocno osadzające jednostkę w rzeczywistości oraz da możliwość stworzenia bardziej adekwatnej kategorii socjologicznej, którą będzie można powiązać z innymi kategoriami takimi jak adaptacja jednostki czy integracja społeczeństwa.

Pojęcie tożsamości a problem integracji i spójności społecznej

Tożsamość jest więc pojęciem, które w zasadniczy sposób dotyczy coraz bardziej niejasnych związków jednostek ze społeczeństwem, a więc po części także ogólnie spoiwa dzisiejszych społeczeństw. Językiem u wagi w europejskich społeczeństwach jest jednak głównie włączanie „innych”, czyli przede wszystkim imigrantów pochodzących spoza Europy. Centralnym pojęciem używanym w kontekście „problemu imigrantów w Europie” jest polityka integracji, przez którą rozumie się wspieranie przez państwo przyjmujące przystosowania migrantów do życia w nowym środowisku oraz takie ich włączanie do społeczeństwa przyjmującego, aby zostało zagwarantowane utrzymanie ładu społeczno-kulturowego (Łodziński, Grzymała-Kazłowska 2011). Jednak przez to wyodrębnianie „innych” i konstruowanie ich jako problemu (na przykład dla systemu zabezpieczenia społecznego) czy nawet zagrożenia (na przykład dla kultury i tożsamości), nie tylko podtrzymywane są podziały i dystanse społeczne, ale i budowana jest tożsamość członków europejskich społeczeństw w opozycji do wewnętrznych „obcych”. Kwestie te nie tylko wywołują zainteresowanie opinii społecznej i absorbują polityków, ale i przykuwają uwagę badaczy. Tymczasem warto wykorzystać rozważania i badania na temat integracji imigrantów do postawienia bardziej ogólnego pytania dotyczącego problemu wewnętrznej integracji europejskich społeczeństw. W zagadnieniu integracji imigrantów bowiem jak w soczewce ogniskują się szersze problemy dzisiejszych społeczeństw.

W odniesieniu do koncepcji integracji trzeba jednak podkreślić dominację praktycznego podejścia nad podejściem analitycznym (zwłaszcza „niedoteoretyzowanie” koncepcji integracji), jak również silne upolitycznienie tej kwestii (por. Grzymała-Kazłowska 2008a). W Europie występuje wielość modeli integracji, podobnie jak różnorodność polityk integracyjnych i podejść badawczych, aczkolwiek można też dostrzec przejawy stopniowej konwergencji polityk i praktyk integracyjnych, na przykład za pomocą „miękkiej” standaryzacji realizowanej poprzez założenia ogólnoeuropejskich funduszy na programy integracyjne (Stefańska 2008; Bieniecki i in. 2011). Generalnie można powiedzieć, że pojęcie integracji odnosi się do uczestnictwa imigrantów w różnych obszarach życia społeczeństwa przyjmującego, a włączanie imigrantów w życie w nowym kraju zakłada nie tylko ich związki ze społeczeństwem przyjmującym, ale i odpowiedni poziom ich kompetencji kulturowych oraz poszanowanie przez nich podstawowych norm, wartości i instytucji goszczącego ich kraju (Grzymała-Kazłowska 2008b). Należy przy tym podkreślić, że o integracji można mówić, gdy mamy do czynienia z zachowaniem (choćby w jakiejś części) przez imigrantów

swojej wcześniejszej tożsamości kulturowej (a więc odmienności) (Grzymała-Kazłowska 2008a). Analizy nad integracją skupiają się jednak na jej wąsko pojętych determinantach i rezultatach (często w postaci ściśle określonych i mierzalnych wskaźników), w niewielkim stopniu odnosząc się do ogólniejszych mechanizmów integracji oraz jej szerszych uwarunkowań i konsekwencji, czego przykładem jest narzędzie MIPEX (*Migrant Integration Policy Index*).

Co więcej, chociaż nowe teorie integracji są często kompleksowe i wielowymiarowe, zwykle nie obejmują one tak ważnej kwestii jak tożsamość lub uwzględniają ją w niewystarczający sposób. A przecież tożsamość, która odgrywa kluczową rolę we wszelkich interakcjach społecznych, jest czynnikiem zapośredniczającym we wszelkich relacjach społecznych i ludzkich działaniach (Blumer 1969). Niedoceniona rola tożsamości w integracji wymaga podjęcia zarówno w rozważaniach teoretycznych, jak i badaniach empirycznych. Zasadność takiego postulatu jest dobrze widoczna, gdy analizuje się na przykład problem integracji drugiego i trzeciego pokolenia imigrantów we Francji, zwłaszcza w kontekście zamieszek na francuskich przedmieściach w 2005 roku (Włoch 2011).

Warto zwrócić uwagę na złożony model integracji Alastaira Agera i Alison Strang (2008), w którym zidentyfikowanych zostało dziesięć kluczowych, współoddziałujących na siebie dziedzin integracji, takich jak: 1) uczestnictwo w rynku pracy, 2) zamieszkanie, 3) edukacja, 4) zdrowie (czyli dostęp do czterech zasobów, które są zarówno środkami, jak i wyznacznikami integracji), 5) kontakty z formalnymi instytucjami społeczeństwa przyjmującego, 6) relacje z członkami grupy dominującej, 7) więzi wewnątrzgrupowe (czyli trzy typy „połączeń społecznych”), 8) wiedza językowa i kulturowa, 9) stabilność i bezpieczeństwo (czyli dwa czynniki ułatwiające) i 10) prawo i obywatelstwo (tworzące fundament integracji). Choć i tu nie wspomina się o tożsamości migrantów, koncepcja ta uwzględnia pomijane zazwyczaj poczucie stabilności i bezpieczeństwa jako jeden z najistotniejszych wymiarów integracji. Na wagę tego wymiaru obok integracji socjalnej również w polityce integracyjnej jako jedna z nielicznych wskazuje też Katarzyna Szymańska-Zybertowicz (2011). A przecież zgodnie z klasyczną hierarchią potrzeb Masłowa (1954) pewność i bezpieczeństwo są najbardziej elementarnymi ludzkimi potrzebami (zaraz za potrzebami fizjologicznymi), które muszą w pierwszym rzędzie zostać zaspokojone. Wydaje się, że kwestia poczucia stabilności powinna być szerzej uwzględniona nie tylko w koncepcjach integracji, ale i rozważaniach nad problematyką adaptacji i tożsamości jednostek we współczesnym świecie.

W odniesieniu do złożonych, różnorodnych i podlegających dynamicznym zmianom społeczeństw pojawia się jednak także pytanie o ogólną adekwatność pojęcia integracja, które wywodząc się z myślenia strukturalistyczno-funkcjonalistycznego zakłada potrzebę dopasowania i powiązania odrębnych elementów (imigrantów i grup odmiennych etnicznie) w rozpatrywany jako całość system społeczny. Rosnąca w efekcie mobilności, globalizacji i komunikacji różnorodność społeczeństw, która zbiega się z innymi, złożonymi i dynamicznymi przemianami społeczno-kulturowymi, takimi jak rozpad dotychczasowych systemów kulturowych i instytucji ważnych dla utrzymania dotychczasowego ładu społecznego, prowadzą jednak do bardziej generalnego pytania o wewnętrzne spoiwo i wewnętrzną integrację samych społeczeństw przyjmujących. Jak zauważył Vertovec (2007), wzrastająca złożoność społeczno-kulturowa w społeczeństwach takich jak brytyjskie przyjmuje już formę superróżnorodności (*super-diversity*). Stan ten charakteryzuje się dynamicznym, wzajemnym oddziaływaniem rozmaitych czynników zróżnicowania związanych, między innymi, ze wzrastającą od lat 90 XX wieku koegzystancją rozproszonych, o wielorakich tożsamościach, transnarodowo powiązanych, zróżnicowanych pod względem społecznym, ekonomicznym i prawnym imigrantów, różniących się postawą

akulturacyjną i długością zamieszkania w kraju przyjmującym, pochodzących z krajów o różnych językach, etniczności, religii, identyfikacjach, wartościach i praktykach (Vertovec 2007).

W sytuacji dalece różnorodnych i złożonych społeczeństw mamy już raczej do czynienia nie tyle z problemem włączenia jakiegoś elementu do większej całości, ale z problemem spajania dynamicznie zmieniającego się zbioru różnorodnych jednostek i grup. Pojawia się fundamentalne pytanie o rodzaj spoiwa społecznego i społeczne (poza prawno-instytucjonalne) mechanizmy wytwarzania się ładu społecznego. W tym kontekście mówi się na przykład o szerszym problemie spójności dzisiejszych zróżnicowanych, częściowo w konsekwencji migracji, społeczeństw. Używana tu koncepcja spójności społecznej jest jednak nie tylko kategorią teoretyczną, ale również ważnym pojęciem z obszaru polityki społecznej, używanym na przykład w dokumentach instytucji Unii Europejskiej. Koncepcja ta pojawiła się w odpowiedzi na poszukiwanie praktycznych sposobów na zapobieganie napięciom i konfliktom oraz łączenie różnorodnych jednostek i grup w harmonijnie funkcjonujące społeczeństwo, szanujące różnorodność swoich członków i zapewniające wszystkim określone prawa². Według Ellie Vasty (2007) koncepcje „spójności społecznej” odwołują się co najmniej do czterech różnych obszarów i mechanizmów wewnętrznej integracji współczesnych społeczeństw. Po pierwsze, spójność może oznaczać akceptację przez członków danego społeczeństwa wspólnych wartości i instytucji, na przykład przyjęcie określonej kultury obywatelskiej. Po drugie, może ona bazować na podzielanym uznaniu dla przeważających społecznie wzorów zachowań oraz metod kontroli społecznej. Po trzecie, spójność można także ujmować jako formę kapitału społecznego opierającego się na wzajemnym zaufaniu społecznym podtrzymywanym przez relacje społeczne. Po czwarte, spójność społeczna może być wreszcie budowana na poczuciu przynależności do danego społeczeństwa i dzielaniu przez członków wspólnej tożsamości kulturowej. Wyróżnione wymiary ukazują więc rolę tożsamości i relacji społecznych dla wewnętrznej integracji dzisiejszych społeczeństw.

Jednakże jak zauważa John Urry (2009), różnego typu ruchliwość, przepływy i sieci oraz nakładające się formy zróżnicowania czynią w ogóle problematycznym dotychczasowe kluczowe socjologiczne kategorie, takie jak społeczeństwo i państwo. Również Nina Glick Schiller (2003) dowodzi, że wyróżnianie jako oczywistych i centralnych kategorii analitycznych państwa i zamkniętego w jego granicach społeczeństwa jest przejawem historycznie uwarunkowanego skrzywienia badawczego i anachronizmem w odniesieniu do otaczającego świata. W zamian proponuje ona podejście transnarodowe, które akcentując powiązania ludzi ponad granicami administracyjnymi i kulturowymi pozwala na rekonceptualizację pojęcia społeczeństwa poza umysłowe i polityczne ograniczenia dotychczasowego porządku. W obliczu kwestionowania, a przynajmniej wskazywania na niewystarczalność, dotychczasowych kategorii państwa i społeczeństwa, tym większe pojawiają się wątpliwości co do adekwatności pojęcia integracja, używanego w odniesieniu zarówno do samych społeczeństw europejskich, jak i do włączania do nich imigrantów.

W tym kontekście lepszym rozwiązaniem wydawać się więc może sięgnięcie do klasycznych koncepcji adaptacji, jak na przykład Johna Berry'ego (1989) z uwzględnieniem roli tożsamości w odniesieniu do przystosowania, tak migrantów, jak i nie-migrantów, do życiowej zmiany, funkcjonowania w transnarodowych przestrzeniach i życia w dynamicznie zmieniającej się rzeczywistości. Wtedy jednak pominięty zostanie problem społecznego osadzania się jednostek i wytwarzania się nowych typów więzi społecznych. Dlatego

² Warto dodać, że dla spójności ważne jest nie tylko występowanie między członkami społeczeństwa interakcji, wymiany i związków, ale i brak społecznego wykluczenia jednostek i grup z rynku pracy, życia publicznego i dostępu do zasobów publicznych.

proponowana jest tu kategoria społecznego zakotwiczenia, która łączy problematykę podejmowaną wcześniej w ramach rozważań nad tożsamością, adaptacją i integracją społeczną.

Pojęcie „kotwicy”: od potocznego i metaforycznego użycia do kategorii psychologicznej

Proponowana w tym tekście koncepcja zakotwiczenia społecznego, która ma pozwolić powiązać problematykę tożsamości, adaptacji i integracji, winna wyjść od analizy dotychczasowych użycie pojęcia kotwica i zakotwiczenie³. W języku potocznym „kotwica” to przyrząd utrzymujący statek w jednym miejscu (Słownik Języka Polskiego 1998) lub urządzenie pozwalające zatrzymać i utrzymać w odpowiednim położeniu jakiś obiekt pływający (Encyklopedia PWN). Termin ten stosowany jest też na określenie ruchomej części obwodu magnetycznego przekaźnika – rozłącznego elementu, który służy do zwierania i rozwierania obwodu, a także do urządzenia, które utrzymuje mechanizm tradycyjnych zegarów w jednostajnym ruchu (Słownik Języka Polskiego 1998). Nieco archaicznymi ekwiwalentami dla słowa kotwica w pierwszym znaczeniu są również określenia „kotwa” i „kotew”, które równocześnie oznaczają element służący do łączenia jakiegoś obiektu z innym (na przykład śrubę służącą do łączenia urządzenia z fundamentem czy murem) oraz „element budowlany konstrukcji, wiążący z sobą inne elementy konstrukcji w sposób uniemożliwiający ich przesunięcie lub obrót” (Słownik Języka Polskiego 1998). W rdzeniu znaczeniowym wymienionych pojęć znajduje się to, że mamy do czynienia z pewnym elementem pozwalającym utrzymać jakiś obiekt, ustabilizować jego pozycję w określonym położeniu oraz złączyć go (w elastyczny, bardziej lub mniej trwały sposób) z czymś innym (na ogół bardziej stabilnym).

Pojęcie zakotwiczenia silniej niż w socjologii obecne jest w psychologii i w ekonomii. Zakotwiczenie jest na przykład jednym z podstawowych pojęć w podejściu zwanym neurolingwistyczne programowanie (NLP)⁴. Kotwiczenie (*anchoring*) oznacza tam zorientowaną na użytkownika wersję stosowanego w modelach behawiorystycznych oddziaływania „bodziec-reakcja” (Dilts i in. 2006). W tym wypadku kojarzenie kotwicy z reakcją nie musi być jednak bezpośrednio wzmacniane, a kotwice nie muszą być długotrwałe uwarunkowywane, aby wywoływały pożądaną reakcję. W neurolingwistycznym programowaniu kotwica jest dowolną reprezentacją (takim bodźcem może być na przykład dźwięk, obraz lub zapach) wywołującą inną reprezentację (taką jak wspomnienie miejsca czy przeżycia). Proces kotwiczenia polega na powiązaniu konkretnego widoku, dźwięku lub obrazu z przeszłości z obecnym doświadczeniem. Powiązanie to umożliwia stosowanie w nowych sytuacjach kotwicy w celu ponownego dotarcia do pożądanego doświadczenia. Kotwiczenie to więc ustanawianie dostępu do reprezentacji, co pozwala na wywołanie i utrzymanie u jednostki pożądanego stanu emocjonalnego.

Ta technika, podobnie jak inne techniki neurolingwistycznego programowania wykorzystywane są również w działaniach marketingowych. W psychologii biznesu używa się zresztą także terminu „efekt zakotwiczenia” na określenie zjawiska ograniczenia wyobraźni do określonych punktów odniesienia. Od tego pochodzi stosowana w negocjacjach technika zakotwiczenia, w której wykorzystuje się na przykład to, że początkowa informacja

³ Pominięte zostały zastosowania pozaspołeczne takie jak wykorzystanie w informatyce i grafice komputerowej, gdzie występuje na przykład zakotwiczenie obiektów.

⁴ Neurolingwistyczne programowanie określić można jako zbiór „specyficznych technik, pozwalających na organizowanie i reorganizowanie własnego, subiektywnego doświadczenia lub doświadczenia swojego klienta (uczestnika szkolenia) w celu zdefiniowania i uzyskania dowolnego wyniku behawioralnego (zachowania)”, por. Dilts i in. 2006.

lub postawa jednej strony mogą mieć silny wpływ na postrzeganie zakresu negocjacyjnego przez drugą stronę. Oferta skrajnie, choć odpowiednio zakotwiczona, ale nie do tego stopnia, by została w ogóle odrzucona lub doprowadziła do zerwania negocjacji, może w korzystny sposób ustawić percepcję drugiej strony i zdefiniować zakres rozważanych w czasie negocjacji rozwiązań. Generalnie w psychologii społecznej heurystyką zakotwiczenia określa się uproszczoną metodę wnioskowania, która polega na posługiwaniu się jakąś wartością jako punktem odniesienia i formułowaniem odpowiedzi poprzez modyfikację tej wartości.

Najciekawsze z punktu widzenia celu niniejszego artykułu wydaje się jednak wykorzystanie techniki zakotwiczenia w terapii osób, które doświadczyły głębokiego kryzysu lub traumatycznych doświadczeń. Badania pokazały, że ludzie w obliczu takich przeżyć zaczynają szukać stabilnych punktów oparcia w swoim życiu (Little i in. 2002). Fizyczne i mentalne zmiany pod wpływem ekstremalnych doświadczeń, na przykład takich jak choroba nowotworowa, prowadzą do zagrożenia tożsamości jednostek, a zwłaszcza jej kluczowych komponentów takich jak pamięć, własna cielesność i poczucie ciągłości. W takiej sytuacji przywrócenie lub zachowanie ciągłości staje się kluczowym zadaniem, z którym – jak pokazały wspomniane wyżej badania narracyjne – pacjenci radzą sobie poprzez odwoływanie się do wybranych stabilnych punktów kotwiczących (*anchor points*). Tymi punktami mogą być na przykład przekonania, wartości lub doświadczeniach jednostek (na przykład związane z rolą zawodową lub społeczną, albo wiarą). Ci, którzy nie potrafią przywrócić u siebie poczucia ciągłości, czują się społecznie wyobcowani, a nawet odczuwają pewien rodzaj obcości wobec samych siebie (Little i in. 2002).

W zbliżonym do powyższego znaczeniu pojęcia „zakotwiczenie” i „kotwice” pojawiają się z rzadka i metaforycznie w tekstach socjologicznych. Do podobnej metaforyki odwołuje się na przykład Bauman (2000) rozważając problem punktów oparcia dla jednostek w płynnym świecie. Autor koncepcji „płynnej rzeczywistości” pisze: „...nader rozpowszechnioną cechą naszych współczesnych czasów jest chroniczne zaognienie <problemu tożsamości>; ludziom dzisiejszym doskwiera brak środków do budowy zaprawdę solidnych, trwałych tożsamości, a nie znajdują oni gruntu, w którym mogliby nabytą świadomość zakotwiczyć, chronić ją przed dryfowaniem” (Bauman 2000:51-52). Wskazuje w nim na poszukiwanie przez współczesnych ludzi potrzebnych punktów oparcia i problem z ich znalezieniem.

Również Castells (2009:73) zauważa, że „kiedy sieci rozmywają czas i przestrzeń, ludzie zakotwiczą się w miejscach i przywołują swoją historyczną pamięć. Kiedy załamuje się patriarchalne podtrzymywanie osobowości, ludzie afirmują transcendentálną wartość rodziny i wspólnoty jako wolę Boga.” Cytat ten podkreśla znaczenie osadzania się w więziach społecznych dla stabilizowania jednostek w świecie przepływów i zmian.

Zakotwiczenie społeczne jako propozycja koncepcji „spajającej”

Proponowana koncepcja społecznego zakotwiczenia poprzez powiązanie problematyki tożsamości, adaptacji i integracji społecznej wydaje się być pomocna w rozważaniach na temat nie tylko przystosowania jednostek do zmian życiowych, ale i w ogóle funkcjonowania człowieka we współczesnym społeczeństwie. W założeniu ma ona umożliwić analizę związków między jednostkami, a także badanie mechanizmów powstawania spoiwa społecznego. Koncepcja społecznego zakotwiczenia daje możliwość przezwyciężenia subiektywizmu pojęcia tożsamości oraz uwzględnienia obiektywnych i zewnętrznych czynników wiążących się z tożsamością (np. takich jak wygląd, zasoby materialne, status prawny czy posiadane dokumenty).

Koncepcja ta wydaje się obiecująca ze względu na leżącą u jej podstaw obrazową i – jak się zdaje – trafnie chwytającą pewne zjawiska, metaforę. Jak wskazuje Aleksandra Lompart (2010), odwoływanie się do metafory umożliwia wychodzenie poza tradycyjny sposób myślenia, daje możliwość zobrazowania nowych zjawisk oraz ułatwia ich zrozumienie. Może być to szczególnie cenne w przypadku załamywania się wcześniejszego porządku ontologicznego wraz z jego narzędziami do opisu świata, z czym mamy współcześnie do czynienia (Urry 2009; Glick-Schiller 2003).

Siła metafor drzemie w ich odwoływaniu się do doświadczeń zmysłowych oraz w oddziaływaniu na emocje, co przyczynia się do ich sugestywności i żywotności (Derrida 2002). George Lakoff i Mark Johnson (1988), którzy udowadniają, że metafory są wszechobecne w normalnym systemie pojęciowym, podkreślają, że metafory wyłaniając się z naszych jasno określonych i konkretnych doświadczeń, pozwalają tworzyć abstrakcyjne i złożone pojęcia. Zdolność metafor do chwytania czegoś nowego, wzbudzania poznawczego „fermentu”, pobudzania wyobraźni i inspirowania idzie jednak w parze z ich swoistą nieostrością i wieloznacznością. Jak też przestrzega Victor Turner (2005:20), im silniej oddziałująca i przekonująca jest metafora, tym może być trudniej przekształcić ją w pojęcie poddające się empirycznemu sprawdzeniu, bo jest prawdopodobne, że stanie się „samopotwierdzającym się mitem, szczelnie zabezpieczonym przed empirycznym obaleniem”. Lompart (2010) wykazuje jednak, że metafora traktowana jako nośnik wiedzy może być wykorzystywana do budowania teorii socjologicznej, co pokazuje przykład wykorzystania metafory teatralnej do rozwoju teorii porządku interakcyjnego (Goffman 1981).

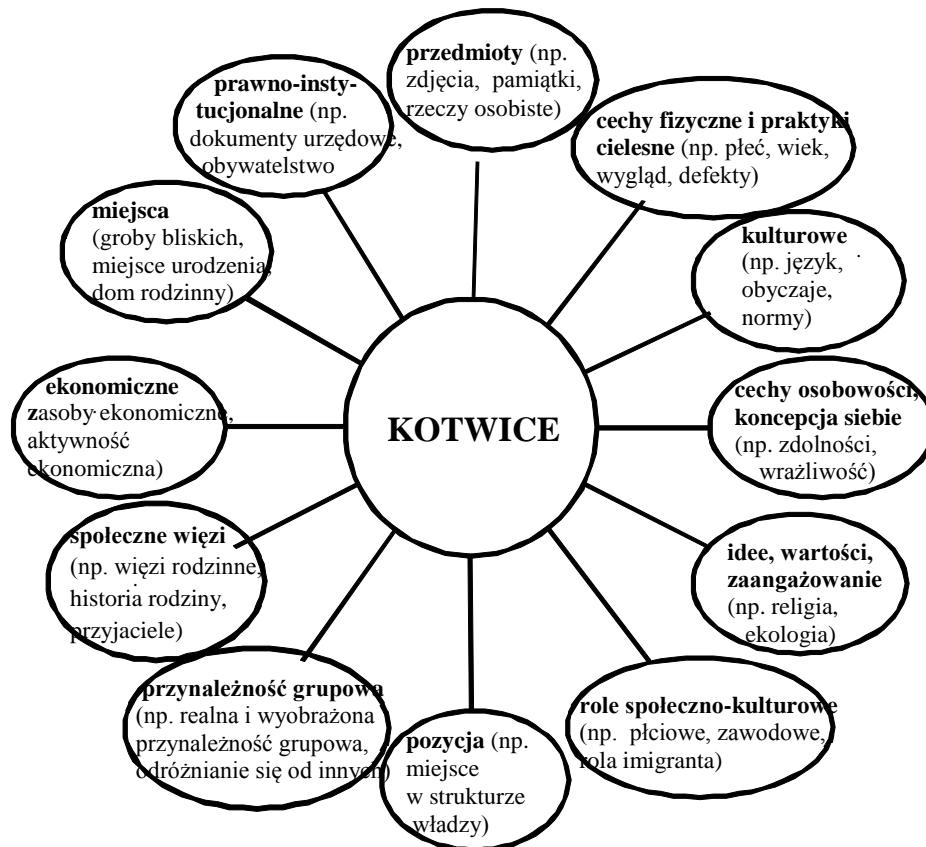
W celu wykorzystania potencjału metafory, a za razem przewyciężenia jej słabości i ograniczeń, zarysowana zostanie propozycja kategorii analitycznej wywodzącej się od metafory zakotwiczania. Zaproponowana koncepcja społecznego zakotwiczania ma bowiem nie tylko stymulować wyobraźnię i być inspirująca teoretycznie, ale i stanowić kategorię podlegającą weryfikacji i użyteczną w badaniach empirycznych. Poniżej zaprezentowany zostanie pierwszy, jeszcze niepełny, szkic wspomnianej koncepcji bazującej na wykorzystaniu pojęcia zakotwiczania (Grzymała-Kazłowska 2008c).

Proponuje się, aby roboczo zdefiniować zakotwiczanie jako poszukiwanie przez jednostkę istotnych dla niej punktów odniesienia i oparcia, które pozwalają jej osiągnąć relatywną psychospołeczną stabilność w otaczającej ją „płynnej”, złożonej i transnarodowo powiązanej rzeczywistości. Wykorzystywane przez człowieka kotwice pozwalają mu zlokalizować swoje „miejsce w świecie”, upostaciwić swoje poczucie istnienia oraz dają mu podstawę psychologicznego i społecznego funkcjonowania. Owo poszukiwanie zakotwiczania jest szczególnie widoczne w sytuacji zmian i kryzysów oraz w obliczu doświadczeń granicznych, takich jak migracja międzynarodowa czy zagrażająca życiu choroba. Zakłada się, że w takich właśnie wypadkach u ludzi najbardziej uwidacznia się potrzeba osiągnięcia stabilności i dążenie do poszukiwania punktów oparcia życiowego.

Można wyróżnić różne typy kotwic (rys. 1), jak również określić ich wzajemne relacje i rolę w życiu człowieka. W przypadku kotwic można mówić zarówno o ich subiektywnym i wewnętrznym, jak i obiektywnym i zewnętrznym wymiarze, na przykład poczuciu przynależności narodowej, z jednej strony, a, formalnej przynależności sankcjonowanej instytucjonalnie, z drugiej. Najbardziej obiektywnymi i zewnętrznymi kotwicami są kotwice: prawno-instytucjonalne (np. dokumenty osobiste, status prawny, korzystanie z formalnych instytucji), ekonomiczne (np. zasoby materialne, konsumowane dobra, typ aktywności ekonomicznej), przestrzenno-środowiskowe (miejsce urodzenia czy miejsce zamieszkania). Specyficznym przykładem tego ostatniego typu kotwic są na przykład groby bliskich. Jak obrazowo stwierdził Marek Szczepański: „Ale jeśli ludzie wyprowadzając się

[z peryferyjnych terenów] zabierają ze sobą nawet groby bliskich, kotwice naszej tożsamości, to wskazuje na ich determinację, brak nadziei na poprawę i niechęć do powrotu w rodzinne strony.” (Niewińska 2011:3). Inne obiektywnie istniejące typy kotwic związane są z przedmiotami niestanowiącymi dla jednostki zasobów materialnych (np. zdjęciami, pamiątkami, rzeczami osobistymi), a także z ciałem i praktykami cielesnymi (np. wyglądem, cechami i ograniczeniami naszego organizmu czy nawykowymi zachowaniami).

Rysunek 1. Typy i przykłady kotwic

Źródło: Opracowanie własne

Z kolei najbardziej subiektywnymi i wewnętrznymi typami kotwic są te związane z cechami osobowości jednostki i jej koncepcją samej siebie, wyznawanymi indywidualnie ideami i wartościami oraz pamięcią jednostek. Pozostałe typy kotwic, takie jak: role społeczno-zawodowe jednostki (np. role rodzinne, role związane z pracą, bycie imigrantem) czy pozycja w strukturze społecznej (związana z władzą) i przynależność grupowa (faktyczna i subiektywna, także odróżnianie się od innych) mają mieszany charakter. Swoistym typem „mieszanych” kotwic są kotwice kulturowe (obecne w języku, przekazach kulturowych, symbolach, normach i wartościach, którymi posługuje się człowiek). Tak o wadze tego typu kotwic pisze Phillips (1996:310): „To, czego młodzi ludzie uczą się od rodziców, nauczycieli i rówieśników oraz czerpią z otoczenia kulturowego, kształtuje pod względem moralnym,

duchowym, intelektualnym i estetycznym ich osobowość. Jeżeli nie ma silnych kulturowych tradycji, w których można się zakotwiczyć, pojawiające się wykorzenienie i poczucie osamotnienia prowadzą do negatywnych zjawisk tak w przypadku jednostek, jak i społeczeństwa. Każdy potrzebuje poczucia przynależności.”

Wreszcie, najbardziej interesujące z perspektywy koncepcji społecznego zakotwiczenia są kotwice tkwiące w relacjach społecznych (istniejących obecnie, ale i historycznych związkach). Jak ukazała Keumjae Park (2007), transnarodowe tożsamości mają różne wymiary i są różnorodnie zorganizowane. Czasami bywają zakotwiczone w rodzinnych zobowiązaniach i oczekiwaniach. Kiedy indziej są konstruowane w kontekście rynku

i stosunków pracy. Wreszcie niekiedy migranci wytwarzają skomplikowane klasowo-etniczne tożsamości i w celach obronnych zakotwiczą się mentalnie równocześnie w różnorodnych, transnarodowych, strategicznie wyobrażonych wspólnotach.

Na kluczową wagę społecznego zakotwiczenia w relacjach społecznych w stabilizowaniu sytuacji współczesnego człowieka zwracają uwagę różni badacze. Według Claude’a Dubara (za: Kaufmann 2000) współczesny kryzys tożsamości wynika z zerwania z dawnymi formami wspólnotowymi, a obecnie wyłania się nowy model tożsamości osobistej zbudowany na podstawie wybranych relacji społecznych. Zdaniem Liftona (1993) jednostki poszukują dla siebie zdefiniowanej formy i osadzenia na przykład w relatywnie trwałych związkach społecznych lub zobowiązaniach etycznych. Również Gergen (2009) zwraca uwagę na znaczenie *ja* w fazie relacyjności, co cechuje współczesne społeczeństwo, gdzie poczucie indywidualnej autonomii ustępuje zanurzeniu we współzależności, czyli w którym *ja* tworzy się w związkach z innymi. Potwierdzeniem powyższej prawidłowości może też być dynamiczny rozwój i popularność podejść relacyjnych w psychologii, na przykład takich jak terapia systemowa czy ustawienia Hellingera. Przykład takiego społecznego samozakotwiczenia stanowią także słowa Arjuna Appaduraia (2005), urodzonego w Indiach badacza, zawodowo i rodzinie związanego ze Stanami Zjednoczonymi. Swoją książkę o globalizacji, kulturze i tożsamości, w której rozważa możliwości kształtowania tożsamości w kontekście zmiennych układów życiowych, autor dedykuje w ten sposób: „Mojemu synowi Alokowi, który jest dla mnie domem na Ziemi”.

Wracając do rozróżnienia na wewnętrzny/zewnętrzny oraz subiektywny/obiektywny wymiar zakotwiczenia należy też powiedzieć o nieostrości i zmienności takich podziałów. Kaufmann (2000) utrzymuje na przykład, że zasadniczą cechą współczesnej tożsamości jest indywidualizacja współwystępująca z dążeniem do eksterioryzacji i obiektywizacji. Jak pisze przytoczony autor: jednostka „samowytwarza się za pośrednictwem swoich eksterioryzacji” i odkrywa swoją istotę poprzez obiektywizację, co przypomina stanowisko Paula Ricoeura (1898) w tej kwestii.

Wracając do bardziej ogólnych rozważań na temat natury zakotwiczenia należy wskazać na poszukiwanie przez ludzi ukonkretowionych punktów oparcia. W procesie kształtowania tożsamości i w indywidualnym doświadczeniu zazwyczaj większą wagę mają bardziej konkretne niż bardziej abstrakcyjne punkty odniesienia. Bauman zwraca uwagę, że konkretne punkty odniesienia, na przykład w postaci osadzenia w określonym miejscu czy w określonych grupach etnicznych, potrzebne są zwłaszcza przy próbach stworzenia mocnych tożsamości.

Cechą kotwic jest jednak także ich elastyczność i możliwość odłączenia się zakotwiczonego obiektu od punktu swojego odniesienia. Projektowaniu tożsamości przez współczesnego człowieka towarzyszy unikanie sztywności i pozostawianie wszelkich możliwych opcji otwartych (Bauman 2000). Przykładem mogą być choćby coraz bardziej uwidoczniające się strategie migrantów takie jak intencjonalna nieprzewidywalność czy

płynna migracja (Grabowska, Okólski 2009; Engebensen 2010). Jak tłumaczy Bauman (2000), zbyt mocno osadzona tożsamość, odporna na zmiany („na całe życie”) w płynnym świecie byłaby raczej zawadą, bo zbyt twarde zakotwiczenie w tożsamości byłoby odczuwane jako „kula u nogi” i balast utrudniający ruch.

Ze wspomnianą charakterystyką wiąże się występowanie zjawiska odwrotnego do zakotwiczenia – zjawiska odkotwiczenia. Przykładu dostarcza tu historia znanego komentatora sportowego, Włodzimierza Szaranowicza, który choć urodzony i wychowany w Polsce dopiero po śmierci ostatniego bliskiego krewnego z Czarnogóry, oficjalnie zmienił nazwisko z Šaranović na spolszczoną formę, której przez całe życie używał. O czym tak opowiadał: „Jego [krewnego z Czarnogóry] niedawna śmierć spowodowała potężną wyrwę w moim życiu. Myślę, że to był ważny moment, w którym ostatecznie zdecydowałem się spolszczyć nazwisko. Jakiś etap został zamknięty. Mój ojciec nigdy się nie podniósł po śmierci swojego brata i już nigdy nie odzyskał nadziei powrotu w rodzinne strony. Podobnie śmierć Sloba osłabiła moje więzi z Czarnogorą.” (Bartosiak i Klinke 2012). Ze względu na tę własność kategoria zakotwiczenia wydaje się bardziej adekwatna do analizy sytuacji współczesnego człowieka niż mocno ugruntowane w socjologii pojęcie zakorzenienia/wykorzenienia, które zakłada trwalsze związanie jednostki ze stabilnym społecznym podłożem (Lompart 2010) – czyli odwołując się do podobnej metaforyki – mocniejsze wrastanie jednostki w społeczeństwo. W tym wypadku także zjawisko wykorzenienia postrzegane jest z perspektywy bardziej znaczących i negatywnych konsekwencji tak dla jednostki, jak i dla społeczeństwa.

Dyskusja

Kwestia tożsamości zyskuje obecnie status kluczowej problematyki zarówno w socjologicznych badaniach, jak i rozważaniach teoretycznych, co odzwierciedla znaczenie zjawisk tożsamościowych dla opisanego i zrozumienia dzisiejszego społeczeństwa. Jednak ze względu na ograniczenia samego pojęcia „tożsamość” poszukiwane są bardziej adekwatne kategorie, które mogłyby być adekwatnym narzędziem analizy współczesności, zwłaszcza w kontekście rozmywania się granic, nasilającej się mobilności i procesów transnarodowych. Najbardziej widocznym przejawem tych poszukiwań jest na przykład rozwój koncepcji przynależności (*belonging*)⁵. Wśród koncepcji tych znajdują się z jednej strony, bardziej tradycyjne podejścia, w których przynależność oznacza przypisanie do określonej zbiorowości, a z drugiej bardziej pluralistyczne podejścia, w którym przynależność wiąże się z wyborem przez jednostki pożądanym (czasem wielu) ram odniesienia. (Hartnell 2006). Koncepcje te dotyczą jednak przede wszystkim wymiaru tożsamości, którą można z grubsza określić mianem tożsamości społeczno-kulturowej. Zajmują się natomiast w niewielkim stopniu tożsamością indywidualną, która wydaje się mieć kluczowe znaczenie dla psychospołecznego funkcjonowania członków dzisiejszych zindywidualizowanych społeczeństw.

Z problemem tym można się uporać za pomocą zaproponowanej w niniejszym tekście koncepcji społecznego zakotwiczenia, która uwzględnia zarówno wymiar społeczno-kulturowy, jak i indywidualny tożsamości. Koncepcja ta, łącząca zagadnienia tożsamości i więzi społecznych, oraz pokazująca jak ludzie w sensie subiektywnym i obiektywnym ustanawiają punkty swojego życiowego oparcia, wydaje się obiecującą propozycją zarówno w badaniach z obszaru studiów migracyjnych, jak i w bardziej ogólnych w rozważaniach o miejscu jednostek we współczesnym świecie. Kategoria ta pełni rolę „spajającej” koncepcji

⁵ Na przykład: Lovell (1998), Geddes i Favell (1999), Fortier (2000) czy Calhoun (2003).

–pozwała na rekonceptualizację i powiązanie problemów tożsamości, adaptacji i integracji społecznej oraz używanych dotychczas w odniesieniu do nich pojęć. Proponowana koncepcja może mieć nie tylko znaczenie dla rozwoju teorii i badań socjologicznych, ale i być wykorzystana dla celów praktycznych związanych z rozwiązywaniem problemów integracji imigrantów w krajach przyjmujących i wspieraniem ich spójności.

Koncepcja społecznego zakotwiczenia pozwala zbadać rolę tożsamości w adaptacji i integracji migrantów. Procesom akulturacji towarzyszą bowiem niedoceniane dotychczas przez badaczy przemiany nie tylko społeczno-kulturowej, ale i osobistej tożsamości migrantów. Jak wskazuje Seth Schwartz i współautorzy (2006), procesy tożsamościowe można wykorzystać jako narzędzie „zakotwiczenia” migrantów w okresie przejściowym i czasie ich późniejszej adaptacji do nowego społeczeństwa.

Proponowana kategoria społecznego zakotwiczenia, zajmując się procesami przystosowania się jednostek do zmian, traktuje ludzi jako działające i poszukujące stabilizacji podmioty, które budują więzi społeczne. W swoich działaniach jednostki opierają się też na istniejących strukturach i instytucjach, o których stabilizującej sile tak pisał Piotr Chmielewski (2011): „Jednostka ludzka, stanowiąca żywotny, twórczy i niezbywalny element społeczeństwa, jest zarazem osadzona (instytucjoniści posługują się imiesłowem *embedded* lub rzeczownikiem *embedment* czy *embeddedness*) lub – jak mówi większość przedstawicieli nauk społecznych – zakorzeniona w różnorodnych układach instytucjonalnych, stanowiących kontekst jej działalności”. Poprzez zakotwiczenie następuje więc włączanie się jednostek w społeczeństwo, ale też – co podkreśla Castells (2006) – sieć, czyli zewnętrzne struktury i instytucje, włączają *self*.

Proponuje się założenie, że poprzez społeczne zakotwiczenie następuje uspołecznienie, rozumiane za Mirosławą Marody i Anną Gizą-Poleszczuk (2004) jako proces włączania jednostki w formującą społeczeństwo sieć powiązań. Proponowana koncepcja społecznego zakotwiczenia stanowi więc próbę odpowiedzi na pytanie, jakie są nowe mechanizmy uspołeczniania. Zdaniem wspomnianych wyżej badaczek formy uspołecznienia ulegają przemianom w zależności od typu społeczeństwa i wymagają zmian aparatu psychicznego jednostek. Za Jurgenem Habermasem (1979) rozróżniają one tożsamość naturalną charakterystyczną dla ludzi żyjących w tradycyjnych wspólnotach, tożsamość roli typową dla społeczeństwa nowoczesnego, w którym ludzie łączyli się na zasadzie stowarzyszeń (*Gesellschaft*) oraz współczesną tożsamość *Ego*, dominującą w zindywidualizowanym społeczeństwie ponowoczesnym, w którym jednostki prezentują siebie jako autonomiczne istoty, a przy tym cechują się refleksyjnością, dążą do zachowania ciągłości i wiarygodności oraz kierują się potrzebą samorealizacji. Tym, co konstytuuje dzisiejsze zindywidualizowane społeczeństwo, są powiązania międzyjednostkowe, gdyż – jak zauważył Norbert Elias (2008) – wszyscy ludzie zorganizowani są w mniej lub bardziej trwałe związki. Te powiązania są podstawą wykształcania się struktur społecznych i tożsamości jednostek.

Bibliografia

- Ager A., Strang A. (2008). "Understanding Integration", *Journal of Refugee Studies*, t. 21, nr 2.
- Appadurai A. (2005). *Nowoczesność bez granic. Kulturowe wymiary globalizacji*, Kraków: Universitas.
- Bauman Z. (2000). *Ponowoczesność jako źródło cierpień*, Warszawa: Wydawnictwo Sic!
- Bauman Z. (2001). *Wokół problemów tożsamości*. W: A. Jawłowska, „Tożsamość jaka była, jest i po co?”, Warszawa: Instytut Stosowanych Nauk Społecznych i Wydawnictwo LTW.
- Bauman, Z. (2006). *Płynna nowoczesność*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bauman, Z. (2007). *Płynne życie*, Kraków: Wydawnictwo Literackie.
- Bartosiaak, A i Ł. Klinke (2012). Wywiad z Włodzimierzem Szaranowiczem, *Playboy*, nr 8, <http://wywiadowcy.pl/wlodzimierz-szaranowicz/>
- Berry J., W. Kim, U. Power, S. Young i M. Bujaki (1989). "Acculturation Attitudes in Plural Societies", *Applied Psychology*, nr 38.
- Blumer H. (1969). *Symbolic Interactionism*. New Jersey: Prentice-Hall, Inc.
- Bokszański (1989). *Tożsamość, interakcja, grupa: tożsamość jednostki w perspektywie socjologicznej*, Łódź: Wydawnictwa Uniwersytetu Łódzkiego.
- Bourdieu P., Wacquant L. (2001). *Zaproszenie do socjologii refleksyjnej*, Warszawa: Oficyna Naukowa.
- Burszta W. (2004). *Różnorodność i tożsamość. Antropologia jako kulturowa refleksyjność*. Poznań: Wydawnictwo Poznańskie.
- Calhoun C. (2003). „Belonging in the Cosmopolitan Imaginary”. *Ethnicities* 3: s. 531-568
- Castells M. (2007). *Społeczeństwo sieci*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Castells M. (2009). *Siła tożsamości*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Chmielewski P. (2011). *Homo agens*, Warszawa: POLTEXT.
- Geddes A. i A. Favell (1999). *The Politics of Belonging. Migrants and Minorities in Contemporary Europe*. Aldershot: Ashgate.
- Denzin N. (2006). *Sociological Methods*. Chicago: Aldine Transaction.
- Dilts, R., R. Bandler, J. Grynder i J. Delozier, *NLP. Studium struktury subiektywnych doświadczeń*, Gliwice 2006:22.
- Derrida J. (2002) *Marginesy filozofii*, Wydawnictwo KR, Warszawa.
- Gergen K. (2009). *Nasycone <Ja>. Dylematy tożsamości w życiu współczesnym*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Grabowska-Lusińska, I. i M. Okólski. (2009). *Emigracja ostatnia?*, Warszawa: Scholar.
- Grzymała-Kazłowska A. (2008a). „<Integracja> – próba rekonstrukcji pojęcia. W: A. Grzymała-Kazłowska, S. Łodziński (red.), *Problemy integracji imigrantów. Koncepcje, badania, polityki*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Grzymała-Kazłowska A. (2008b). *Między jednością a wielością. Integracja odmiennych grup i kategorii imigrantów w Polsce*, Warszawa: OBM.
- Grzymała-Kazłowska A. (2008c). *Tożsamość i więzi w transnarodowych przestrzeniach społecznych*, nieopublikowany tekst.
- Elias N. 2008. *Społeczeństwo jednostek*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.

- Engbersen, G.. 2011. *Migration Transitions in an Era of Liquid Migration: Reflections on Fassmann and Reeger*. W: M. Okólski, *Europe: the Continent of Immigrants: Trends, Structures and Policy Implications*. Amsterdam: Amsterdam University Press.
- Faist T. (2000). *The Volume and Dynamics of International Migration and Transnational Social Spaces*, Oxford: Oxford University Press.
- Fortier A. (2000). *Migrant Belongings: Memory, Space, Identity*. Oxford: Berg.
- Giddens A. (2001). *Nowoczesność i tożsamość. <Ja> i społeczeństwo w epoce późnej nowoczesności*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Glick Schiller N. (2003). „The Centrality of Ethnography in the Study of Transnational Migration”, w: N. Foner (red.) *American Arrivals*, Santa Fe: the New Immigration School of American Research Press.
- Goffman E. (1981) *Człowiek w teatrze życia codziennego*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Hartnell, H. (2006) „<Belonging: Citizenship and Migration in the European Union and in Germany>”. *Berkeley Journal of International Law*, t. 24 , nr 1.
- Jacyno M. (2007). *Kultura indywidualizmu*. Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Kaufmann J-C. (2004). *Ego. Socjologia jednostki*. Oficyna Naukowa, Warszawa
- Lakoff G., Johnson M. (1988) *Metafory w naszym życiu*, Państwowy Instytut Wydawniczy, Warszawa.
- Little M., Paul K., Jordens Ch., Sayers E. (2002). “Survivors and Discourse of Identity”, *Psycho-Oncology*, 11.
- Lompart A. (2010). *Jednostka zakorzeniona? Wykorzeniona?*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Lovell N. (1998). *Locality and Belonging*, London: Routledge.
- Łodziński S., Grzymała-Kazłowska A. (2011). „Koncepcje, badania i praktyki integracji imigrantów. Doświadczenia polskie w europejskim kontekście”, *Studia Migracyjne – Przegląd Polonijny*, nr 2.
- Marody M., Giza-Poleszczuk A. (2004). *Przemiany więzi społecznej*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe Scholar.
- Maslow A. (1954). *Motivation and Personality*. New York: Harper.
- Massey D., Arango J., Hugo G., Kouaouci A., Pellegrino A., Taylor E. (1998). *Worlds in Motion*, Oxford: Oxford Press.
- Niewińska A. (2011) „Podcinanie korzeni”, *Rzeczpospolita*, dodatek „Plus Minus”, 31 marca – 1 kwietnia 2011.
- Park K. (2007). „Constructing Transnational Identities without Leaving Home: Korean Immigrant Women's Cognitive Border-crossing”, *Sociological Forum*, t. 22, nr 2.
- Phillips M. (1996). *All must have prizes*. London: Little & Brown.
- Rex J. (1996). „National Identity in the Democratic Multi-cultural State”, *Sociological Research Online*, t. 1, nr 2, <http://www.socresonline.org.uk/socresonline/1/2/1.html>
- Ricoeur P. (1989). *Język, tekst, interpretacja*. Warszawa: PIW.
- Schwartz S., Montgomery M., Briones E. (2006). “The Role of Identity in Acculturation among Immigrant People. Theoretical Propositions, Empirical Questions, and Applied Recommendations”, *Human Development*; 49:1–30.
- Słownik Języka Polskiego* (1998). Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN

- Urry J. (2009). *Socjologia mobilności*, Warszawa: Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Vertovec S. (2007). *New Complexities of Cohesion in Britain*, London: Communities and Local Government Publications.
- Włoch R. (2011). *Polityka integracji muzułmanów we Francji i Wielkiej Brytanii*, Warszawa: Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego.
- Turner V. (2005) *Gry społeczne, pola i metafory. Symboliczne działanie w społeczeństwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.